

Stanislovas Buchaveckas

Mokyklos sovietizavimas 1940–1941 m. m.: bolševikinė indoktrinacija, suaugusiųjų mokymo kampanija Šakių apskrities mokyklose; švietimo darbuotojai tarp kolaboravimo, konformizmo ir rezistencijos (3)

Pirmojoje ir antrojoje straipsnio dalyse¹ buvo pateikta glausta Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų sovietizavimo 1940 m. vasarą ir rudenį schema (įvadas ir tyrimo bendrybės) ir supažindinta su Šakių apskrities mokyklose vykdyta vadinamosios 1917 m. Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos 23-ųjų metinių sukakties minėjimo daugiadiene ideologine kampanija. Trečiojoje straipsnio dalyje irgi daugiausia remiantis tyrėjų dėmesio dar beveik nesulaukusia Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) faktografinė medžiaga, taip pat Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) bylomis ir kitais šaltiniais supažindinama su kai kuriais aneksuotos Lietuvos mokyklų sovietizavimo (bolševizavimo) 1940–1941 m. įvykiais, reiškinais ir faktais. Mokytojų panaudojimo diegiant bolševikų ideologiją visuomenei ir mokiniams, 1941 m. sausio 12 d. pseudorinkimų į SSRS Aukščiausiąją Tarybą, propagandinio suaugusiųjų mokymo vajas ir kiti nagrinėjami ar tik iškelti tyrimo aspektai (tarp jų – prisitaikymo prie okupantų, bendradarbiavimo su jais ir pasipriešinimo aspektas, kuris bus labiau išplėtotas baigiamojoje dalyje) daugiausia

ilustruojami padėti Šakių apskrityje atspindinčiais archyvinių dokumentų pavyzdžiais. Publikuojamas 1940 m. lapkričio 19 d. kreipimasis į mokytojus, kitų dokumentų fragmentai.

EKSKURSAS Į „KOLABORAVIMO“ SĄVOKĄ

Iš istoriografijos ir straipsnyje anksčiau pateiktų istorinių faktų aišku, kad SSRS okupantų į Lietuvą atneštas bolševizmo idėjas perėmęs Lietuvos kolaborantų elitas gana greitai perprato ir stalinizmo indoktrinacijos visuomenei metodus. Primityvios stalinistinės visuomenės ir mokyklos sovietizavimo grimasos atsispindėjo komunistų partijos kontroliuojamoje spaudoje (kitokios ir nebuvo), radijo transliacijose, žmonių sambūriuose ir masiniuose renginiuose.

Dėl LSSR vadovų ir aukščiausiųjų pareigūnų veiksmų 1940 m. vertinimo iš mūsų istoriografijos pozicijų lyg ir viskas aišku. Beveik visi jie stoji į atvirą kolaboravimo su okupantais kelią. Pasak istoriko Liudo Truskos², tarp savo noru anksti pradėjusiųjų

kolaboruoti buvo ir iškilių menininkų. Vis dėlto 1940–1941 m. tokių būta nedaug³. Tų dviejų kategorijų istorinių asmenybių veiklą galima įvertinti apibendrinančia istoriko Vytauto Tininio išvada: „Kolaboravimas yra ne tik politinė, bet ir moralinė problema. Bendradarbiavimas su okupantais yra gėdingas ir smerktinas dalykas.“⁴ Sunkiau apibūdinti ir įvertinti į sovietizavimo sukurtą įsuktą švietimo sistemos tarnautojų santykį su kolaboravimo reiškiniu. Kai kuriuos straipsnyje pateikiamus galimo mokytojų kolaboravimo per mokyklos sovietizavimo prizmę pavyzdžius be papildomų duomenų sunku įvertinti. O pirminiam vertinimui tinka patikslintas ir praplėstas Valerijos Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“⁵ apibrėžimas, kurį pateikė V. Tininis: „Kolaborantas – okupantų talkininkas, tėvynės išdavikas, okupuotos valstybės centrinės ir vietinės valdžios (administracijos) pareigūnas, valdininkas, tarnautojas, vykdamas okupacinės valdžios nurodymus (politiką) ir prievarta verčiantis savo piliečius (tėvynainius) paklusti okupantų valiai. Kolaborantais laikomi žmonės, dažniausiai dėl politinių ir ideologinių įsitikinimų išdavę Tėvynę, jos nepriklausomybę ir ėmę savanoriškai bendradarbiauti su okupantais.“⁶ Remdamiesi šia išplėstine sąvokos traktuote, vertindami bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų vaidmenį sovietizavimo kontekste, turime nepamiršti prievartos, kurią mokytojams taikė sovietų funkcionieriai ir aktyvistai, panaudodami tam NKVD (Vidaus reikalų liaudies komisariatą) ir NKGB (Valstybės saugumo liaudies komisariatą). Tai buvo akivaizdu ir Šakių apskrityje.

TRUMPAS ATOSLŪGIS PO „SPALIO ŠVENČIŲ“

Vadinamosios 1917 m. Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos 23-ųjų metų

renginiai Lietuvoje buvo pirmoji į visus visuomenės sluoksnius nukreipta propagandinė okupantų ir jų kolaborantų kampanija (jai ruošiasi vos ne kaip karinei operacijai). Mažiau išprususiems žmonėms buvo piešiamas socialistinio rojaus ateities paveikslas. Mokytojai per tą bolševikų ideologijos diegimo visuomenei kampaniją 1940 m. rudenį buvo bene svarbiausias veiksnys. Tai ypač pasakytina apie Lietuvos provinciją, kur miestelių ir kaimų mokytojams buvo primesta atsakomybė už „šventinius“ renginius. Bendrojo lavinimo švietimo įstaigų vadovai (vidurinių mokyklų direktoriai ir pradžios mokyklų vedėjai) buvo įpareigoti surengti bolševikų perversmo minėjimus ne tik savo auklėtiniams, bet ir mokyklos rajone gyvenantiems žmonėms, pasirūpinti, kad jie gausiai tuose renginiuose dalyvautų. Bolševikinių dogmų dozė juose turėjo gauti ne tik mokiniai ir jų tėvai, bet ir indoktrinacijai pasiduodantys aplinkinių vietovių gyventojai. Tad didelei daliai bendrojo lavinimo mokyklų pedagogų teko kelias savaites ruošti prievartinei „šventei“, paskui – rūpintis jos renginiais.

Anksčiau straipsnyje pateiktos citatos ir faktai iš Šakių apskrities pradžios mokyklų vedėjų 1940 m. lapkričio 6–9 d. vykusių „spalinių“ minėjimų ataskaitų, pranešančių apie kelias dienas tų pačių mokinių kartojamus saviveiklinius koncertus, demonstracijas kartu su suaugusiaisiais, tolimus mokinių žygius į miestuose ir miesteliuose surengtus mitingus, rodo, kad po tų renginių pedagogai turėjo pajusti didžiulį fizinį ir psichologinį nuovargį. Juolab kad per tuos bolševikų partijai ir Josifui Stalinui šlovinti skirtus renginius ir lijo, ir krito šlapdriba. Be to, mokytojai nervinosi, kad, mokant auklėtinius giedoti „Internacionalą“, revoliucinių dainų ir eilėraščių ir kitaip ruošiantis „spalio šventėms“, mokyklose sutriko pamokinis darbas. Pedagogams kėlė įtampą ir renginių

prezidiumuose sėdintys vietos komunistai ir komjaunuoliai, jų vizitai į mokyklas (neretai ir į pamokas) ir kitokia nuolatinė mokytojų kontrolė.

Kita vertus, didelę įtampą tuomet jautė ir su Maskvos institucijomis kolaboruojantys Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP), vadovaujantys vykdomosios valdžios funkcionieriai, kiti sovietų valdžios pareigūnai. Tokie masiniai stalinistiniai renginiai jiems irgi buvo neįprasti. Be to, buvo bijomasi nesklaidumų, mokinių ir kitų žmonių viešai reiškiamo nepasitenkinimo, dėl ko naujosios valdžios atstovams grėsė netekti pareigų ar prarasti galimybę daryti karjerą sovietinės biurokratijos piramidėje.

Lietuvos didmiesčiuose ir provincijoje antisovietinių veiksmų per daugiadienę „spalio švenčių“ kampaniją būta nemažai⁷. Kai kurie protestai sulaukė platesnio atgarsio, milicijos ir LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus vadovaujamo saugumiečių represijų. Po Lietuvą plito žinios apie tardomus mokinius, represuotus inteligentus, suimtus ir kalinamus buvusios valdžios pareigūnus, švietimo įstaigų tarnautojus⁸. Tarp suimtų mokytojų buvo ir Šakių pirmosios pradžios mokyklos vedėjas Juozas Orentas⁹. Visa tai veikė (nors ir nevienodai) tiek į atvirą kolaboravimo su okupantais kelią stojusius asmenis, tiek priešišškai sovietų valdžią vertinančius patriotus, tiek be aiškios vidinės nuostatos į įvykius žvelgiančius žmones. Visiems vis labiau aiškėjo, kad ant Raudonosios armijos durtuvų į Lietuvą atnešta J. Stalino diktatūra yra žiauri ir negailestinga, kad ji, platindama primityvią stalinizmo ideologijos abėcėlę, gali sunaikinti kiekvieną. Tačiau atrodo, kad didelių nesklaidumų, kurie patrauktų centrinės vadovybės dėmesį, Šakių apskrityje ir jos bendrojo lavinimo mokyklų „spaliniuose“ renginiuose buvo išvengta. Tad besiformuojančios apskrities lygio bolševikų nomenklatūros atstovai po

kelių įtemptų savaitių, per kurias turėjo kontroliuoti ir instrukuoti „mases“, neišskirdami ir pedagogų, irgi galėjo pajusti tam tikrą psichologinį atoslūgį. Po „spalio švenčių“ Šakių „apkome“ (LKP(b) apskrities komitete), „valkomuose“ (LKP(b) valsčių komitetuose), apskrities, miestų ir valsčių vykdomuosiuose komitetuose įsivyravo tam tikras atsipalaidavimo metas, kai palyginti ramiai buvo analizuojami įvykė renginiai. Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcija rinko mokyklų vedėjų vežamas ir siunčiamas „šventės“ ataskaitas¹⁰. Tačiau šis veiklos ir įtampos atoslūgis buvo neilgas.

Netrukus prasidėjo pasirėngimo 1941 m. sausio 12 d. numatytiems rinkimams į SSRS Aukščiausiąją Tarybą kampanija. Šakių apskrityje komunistų dėmesys vėl nukrypo į provincijos pedagogus. Pareikalauta, kad mokytojai aktyviai dalyvautų organizaciniame ir agitaciniame rinkimų, kuriuos galima buvo laikyti tik rinkimų imitacija, veikloje. Jau 1940 m. lapkričio 19 d. Šakių „apkomo“ sekretorius Pranas Oleka ir apskrities pradžios mokyklų inspektorius Albinas Geištoraitis pasirašė ilgoką kreipimąsi (savotišką aplinkraštį mokytojams, tik be registracijos numerio) į pradžios mokyklų pedagogus. Šis visuomenės sovietizavimą atspindintis šaltinis įdomus ir savo stilistika, ir spekuliatyviu melu įrodinėjant bolševikų valdymo demokratiškumą ir kt. Kreipiniu „Draugai Mokytojai!“ pradėto „kreipimosi-atsišaukimo“ tekstas (be pirmo ir paskutinio sakinių) toks:

„<...> Rinkimai į TSRS Aukščiausiąją Tarybą turi didelės politinės reikšmės. Juo didesnę reikšmę tam žygiui turime skirti mes, Lietuvos TSR piliečiai ir darbo inteligentai, rinkdami pirmą kartą pagal demokratiškiausią pasaulį Stalino Konstituciją atstovus į socialistinį parlamentą. Stalino Konstitucija suteikia plačiausias teises Tarybų Sąjungos darbo žmonėms

rinkti savo atstovus į aukščiausius krašto valdymo organus. Turime tas teises pilnai naudoti. Tarybų Sąjungos demokratija yra demokratija darbo žmonėms, o ne saujelei piniguočių. Rinkimai į tarybų [mažoji raidė tekste. – S. B.] Sąjungos valdomuosius organus yra tvarkomi ne pagal negausingos mažumos norą, bet pagal plačiųjų darbo žmonių sluoksnių reikalus. Tarybų Sąjunga išvadavo Lietuvos TSR mokytojus nuo iki gyvam kaului įgirusio smetoninio režimo, atpalaidavo nuo kvailo tautininkiško darbo. Komunistų partija ir Liaudies Vyriausybė tinkamai įvertino mokytojų darbo atsakingumą ir išskėlė mokytojus tinkamon materialinė aukštumon. Dabar Partija ir Vyriausybė teikia mokytojams progos parodyti savo susipratimą, darbštumą.

Draugai Mokytojai! Lietuvos Komunistų partijos (bolševikų) Šakių apskrities Komiteto ir Švietimo vadovybės vardu kreipiamės į Jus šiuo reikšmingu momentu ir kviečiame aktyviai įsitraukti į rinkimų kampaniją.

Daug dar yra darbo žmonių, kurie, amžiais mulkinti, neįstengė per palyginti trumpą laiką suprasti naujo gyvenimo reikšmės. Jie, visą laiką matydami tik blogą, ir dabar neįstengia pamatyti gero, ieško tik blogo, nesuprasdami ar nenorėdami suprasti, kad kapitalistiniuose kraštuose to blogo yra šimtą kartų daugiau. Jiems reikia atverti akis, parodyti tikrąjį kelią.

Nemažai yra ir liaudies priešų, kurie sąmoningai drumsčia ramų darbo žmonių gyvenimą. Jie moka puikiai užsimaskuoti ir, pasislėpę tikrąjį savo veidą, visokiais būdais varo savo pragaištingą darbą. Kiekvieno darbo žmogaus, darbo inteligento pareiga – kuo greičiausiai tokius kenkėjus demaskuoti ir išaiškinti liaudžiai tikruosius jų siekius.

Šiame darbe daugiausiai gali nuveikti pradžios mokyklos mokytojas, nes jis stovi arčiausiai liaudies ir geriausiai pažįsta savo apylinkę. Todėl nieko nelaukiant visi

mokytojai turi užmegzti kuo glaudžiausius ryšius su vietos Kompartijos Komitetais ir, jų vadovaujami, rinkimų kampanijos metu parodyti ypatingo aktyvumo. Mokytojai turi patys dalyvauti ir kitus paraginti dalyvauti šaukiamuose agitaciniuose susirinkimuose. Kur tik leidžia sąlygos, aiškinti piliečiams Stalino Konstituciją, rinkimų nuostatus, tarptautinę padėtį, einamojo momento klausimus, atsakinėti į visus opiuosius gyvenimo klausimus, duoti pasiklausti radijo pranešimų ir kt. Ko negali paaiškinti, pasižymi ir, atsiklausę Kompartijos komitetų, paaiškina sekantį kartą. Piliečius, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių į susirinkimus neateina, aplankyti namuose ir paaiškinti rinkimų reikšmę ir kitus klausimus.

Kiekvienas mokytojas iki 1941 m. sausio mėn. 15 d. raštu painformuoja LKP(b) Šakių Apskrities komitetą apie savo nuveiktą rinkiminės kampanijos metu darbą ir vietos gyventojų nuotaikas. Tad į darbą, draugai Mokytojai, Liaudies ir Jūsų pačių gerovei! Tenelieka nė vieno darbo žmogaus, kuris savo balsą paliktų liaudies priešams!¹¹

Skelbiamas tekstas rodo, jog 1940 m. rudens pabaigoje jau ir provincijos komunistai buvo įsijautę į savo kaip neklystančiųjų vaidmenį ir, dažnai būdami mažaraščiai, mėgindavo instrukuoti ir mokyti kur kas aukštesnį išsilavinimą įgijusius mokytojus. Kita vertus, jaučiamas ir nepasitikėjimas žmonėmis, kurių daugelį stebino „socialistinio gyvenimo“ keistenybės. Bolševikų valdžia nusivylė net didelė dalis bežemių ir mažžemių, kurie gavo žemės sklypus, nurėžtus nuo „išbuožintų“ kaimynų (juos bolševikai apdėjo didžiuliais mokesčiais ir natūrinėmis rinkliavomis), ir kurie tarsi turėjo tapti bolševikų sąjungininkais kovojant su „buožėmis“ ir kitais „liaudies priešais“. Juk, kaip žinome iš vėlesnių Lietuvos istorijos įvykių ir Lietuvos kaimo procesų, bolševikai neįgijo plačios socialinės atramos ir

tarp vargingesnių gyventojų. Sovietizacijos vykdytojai nesulaukė didesnio ir miestų darbininkijos pritarimo, jis dar sumažėjo, kai į įmonių gamybos organizavimo ir kitus reikalus pradėjo kištis primityviai mąstantys ir veikiantys komisarai.

Įdomu, kad savo 1940 m. lapkričio 19 d. kreipimusi šakiečiai aplenkė net LSSR švietimo liaudies komisariato (toliau – ŠLK) iniciatyvas. Tą pačią dieną švietimo liaudies komisaro Antano Venclovos pasirašytas aplinkraštis dėl rinkimų¹² apskritis pasiekė tik po kelių dienų. O ŠLK Vidurinių mokyklų valdybos nurodymai 1941 m. sausio 12 d. rinkimų reikalu bendrojo lavinimo aukštesniųjų mokyklų direktoriams buvo parengti tik 1940 m. gruodžio 20 d. Juose rašoma: „Stovim prieš nepaprastą įvykį Lietuvos TSR gyvenime – rinkimus į TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Vidurinės mokyklos rinkimų kompanijoj [toks žodis tekste. – S. B.] turi uoliai dalyvauti. Direktoriai įpareigoja mokytojus ir vyresniųjų klasių mokinius visomis išgalėmis prisidėti, ypač žiemos atostogų metu, prie rinkimų, aiškinant žmonėms rinkimų nuostatus, LTSR ir TSRS Konstitucijas, padedant rinkimų komisijoms“, kad mokyklos „rengtų eglaites [naujametinius renginius. – S. B.] su menine programa. Šis gražus pavyzdys plačiai praktikuojamas Sąjunginių Respublikų mokyklose.“ Be to, informuojama, kad po žiemos atostogų (visuomenėje tebevadintų Kalėdų atostogomis) pamokos prasidės 1941 m. sausio 6 d.: „Ši diena yra darbo diena. Direktoriai, inspektoriai ir mokytojai įpareigojami mokinius paruošti taip, kad religiniai prietarai netrukdytų darbo.“¹³ Taip buvo siekiama dalį sekmadienių ir religinių švenčių padaryti darbo dienomis, kad mokytojai ir mokiniai negalėtų lankytis bažnyčioje. Tiesa, tokia ateizavimo (antireliginės propagandos) priemonė buvo netaikoma 1940 m. antrajai Kalėdų dienai. Tada LKP(b) CK, ilgai svarstęs, nutarė neerzinti visuomenės ir neatimti

iš jos tradicinio šventinio laisvadienio. Tačiau per 1941 m. Velykas, anot istoriko Antano Kučinsko, bolševikų „generalinė linija buvo atitiesta“¹⁴ – mokyklose vyko pamokos, nors į jas, kaip ir per 1940 m. Vėlines, neatėjo labai daug mokinių.

1940 m. gruodžio pradžioje vyko visa virtinė švietimo įstaigoms skirtų Lietuvos masto konferencijų, metodinių pasitarimų, politinių kursų. Įvairaus profilio Lietuvos mokykloms, jų vadovams, mokytojams ir kitiems švietimo sistemos tarnautojams juos surengė LSSR ŠLK ir jo padaliniai (1940 m. spalio 1 d. iš departamentų jie virto valdybomis ir skyriais¹⁵). Antai 1940 m. gruodžio 26–30 d. Vilniuje buvo surengta ryškią indoktrinacinę pakraipą turinti konferencija vidurinių ir nepilnųjų vidurinių mokyklų lietuvių kalbos, istorijos, biologijos ir geografijos mokytojams¹⁶. (Primintina, kad 1940 m. rudens pabaigoje ŠLK iš Kauno persikėlė į Vilnių.)

1917 m. bolševikų perversmo sukakties minėjimas atskleidė, kad tarp labiausiai nepasiduodančių stalinizmo idėjoms buvo ir gimnazistai. Todėl vidurinėms mokykloms, jų vadovams, mokytojams ir mokiniams daugiau dėmesio skyrė tiek LKP(b) CK, tiek LLKJS CK.

STALINISTINIS AUKŠTESNIŪJŲ MOKYKLŲ DIREKTORIŲ SUVAŽIAVIMAS

1940 m. gruodžio 8–9 d. Vilniaus pedagoginio instituto salėje vyko vidurinių ir nepilnųjų vidurinių mokyklų direktorių suvažiavimas. Išliko to renginio protokolas. Pateiksime kai kurių jame pranešimus skaičių asmenų kalbų fragmentų. Be kita ko, suvažiavime dar vieną žingsnį galimos aukštesnės kolaboravimo karjeros link žengė Šakių vidurinės mokyklos direktorius Domas

Pinigis, kuris kartu su kolega K. Kavaliausku buvo išrinktas į suvažiavimo sekretoriatą¹⁷. D. Pinigis Šakių gimnazistus mokė istorijos ir rusų kalbos¹⁸, tad gerai suprato tuos, kurie renginyje kalbėjo rusiškai. Matyt, D. Pinigiui tai buvo savotiškas atpildas už tai, kad jis pirmaisiais 1940–1941 m. m. mėnesiais savo įstaigos pedagogams ir auklėtiniams intensyviai diegė marksizmo ir stalinizmo tiesas¹⁹.

Kaip rašoma renginio protokole, suvažiavimą pradėjo LSSR švietimo liaudies komisaro pavaduotojas Juozas Žiugžda. Jis bandė pateisinti sovietų valdžiai netinkamą mokytojų šalinimo iš tarnybos, perkėlimo į kitas mokyklas bei kitus diskriminacinius veiksmus:

„Mokytojų personalas buvo keičiamas, bet tas keitimas buvo daugiau techninis. Anksčiau mokytojai buvo verčiami dirbti buvusiai santvarkai palankia dvasia. Tuo perkėlimu į kitas darbo aplinkybes buvo norima duoti tiems mokytojams progos dirbti naujai mokyklai. Direktorius turi gerai pažinti savo mokytojus. Jis atsakingas už mokslo pažangumą, už dvasią, kuria mokiniai auklėjami. Daugumas mokytojų rodo gerą valią, bet pasitaiko ir reakcionierių. Direktorius turi padėti norintiems persiorientuoti, bet būti griežtas reakcionieriams. Apie reakcionierius Komisariatas turi pirmiausia sužinoti iš direktoriaus [kad galėtų „reakcionierius“ atleisti. – S. B.]. <...> Iš mokyklos nauja šviesa [suprask, bolševikų ideologijos. – S. B.] turi spinduliuoti ir į visuomenę, pirmiausia į tėvus.“²⁰

Po įžanginės J. Žiugždos kalbos Vilniaus 7-osios vidurinės mokyklos direktoriaus Liachovo ir Panevėžio nepilnosios vidurinės mokyklos direktorės Galajevos „pasiūlymu į garbės prezidiumą triukšmingomis ovacijomis išrenkami drg. Stalinas, Molotovas, Kalininas, Ždanovas, Vorošilovas, Andrejevas, Chruščiovas, Švernikas, Berija, Kaganovičius, Mikojanas, Sniečkus. Visi

suvažiavimo dalyviai sustoja, ilgi aplodismentai.“²¹ Šis suvažiavimo epizodas rodo, kad į Lietuvos viešąjį visuomeninį gyvenimą jau buvo galutinai perkeltos Sovietų Sąjungoje stalinizmo laikotarpiu susiformavusios pompastiškos J. Stalino asmens ir bolševikų partijos vaidmens liaupsinimo tradicijos. Ši parodomoji bolševikų vadų garbinimo akcija suvažiavime buvo reikalinga tam, kad pareigūnai įprastų panašiu stiliumi svarbius renginius organizuoti apskričių ir valsčių lygmeniu ar net atskirose mokyklose. Tuo ateityje privalėjo pasirūpinti visi suvažiavime dalyvavę mokyklų direktoriai. Krinta į akis ir tai, kad šią tradiciją įtraukti į viešąjį diskursą padėjo ką tik įsteigtų mokyklų rusų dėstomąja kalba direktoriai rusai, atrodo, abu 1940 m. atvykę iš „plačiosios tėvynės“.

Suvažiavimo dalyviams buvo perskaityta LSSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Justo Paleckio telegrama. Jos tekstas irgi buvo savotiškai parodomasis, persmelktas stalininės retorikos:

„Prezidiumo vardu sveikinu Tarybų Lietuvos švietimo vadovus. Linkiu geriausios kloties jų darbuotėje visų LTSR darbo žmonių ir švietimo naudai. Tegul mūsų vidurinės mokyklos pasidaro tikrosiomis darbo žmonių ir solidarumo dvasios ugdymo, darbštumo ir socialistinio mokslo tvirtovėmis, tegul jos auklėja dorus, ištikimus liaudžiai ir socialistinei tėvynei žmones, naujo gyvenimo kūrėjus. Tegyvuoja Lenino-Stalino dvasios Lietuvos mokykla! Tegyvuoja Darbo Liaudies švietėjai mokytojai! Tegyvuoja tautinė savo forma, socialistinė savo turiniu LTSR kultūra. Justas Paleckis. Prezidiumo pirmininkas.“²²

Tada buvo pranešta, kad į suvažiavimą neatvyko LKP(b) CK atstovas. Ši aplinkybė sutaupė daug laiko, kitaip renginiui būtų neužtekę dviejų dienų arba jis būtų užtrukęs beveik iki vidurnakčio. Tarp ilgiausiai kalbėjusiųjų buvo Šiaulių miesto 1-osios

vidurinės mokyklos direktorius P. Gaurys. Jo pranešimas „Direktoriaus darbas tarybinėje mokykloje“ buvo kupinas ne tik „socialistinio auklėjimo“ su prievartos elementais tezių, bet ir painių marksistinių postulatų. Štai keli šio pranešimo fragmentai:

„Žlugus buržuazijos viešpatavimui Lietuvoje, prasidėjo milžiniška rekonstrukcija ekonominio ir kultūrinio gyvenimo socialistiniais pagrindais. <...> Marksistiškai galvojantiems tai yra suprantama. Žmogaus sąmonė pasižymi konservatyviškumu. Joje yra daug elementų, susidariusių ant prieškapitalistinio ekonominio pagrindo. Jie laikosi tvirtai, nes, juo senesni jie yra, tuo giliau įstrigę į žmogaus sąmonę. Bet tai jokia būdu nereiškia, kad žmogaus sąmonė negali būti paveikta, kad mūsų planingas įsikišimas čia nieko negali padaryti. Tai būtų fatalizmas. Mes turime tikėti auklėjimo galia, bet visuomet turėti galvoje ir specifinį žmogaus sąmonės pobūdį, kad visu rimtumu ir giliai apgalvoję imtumės žmogaus perauklėjimo socialistine dvasia uždavinius spręsti. Kuriant naują socialistinę visuomenę mokykla turi suvaidinti labai didelį vaidmenį. Tą jos vaidmenį ne kartą yra nurodę Leninas ir drg. Stalinas. <...> Daugiausia mokyklos vargsta dėl vadovėlių stokos. O mokymasis iš konspektų yra vienas blogiausių, nes susina išsilavinimą, iškraipo mintį ir turinį. <...> Mes neturėjome progos pasiruošti tinkamai dėstyti, kaip reikalauja nauja socialistinė mokykla. Daugelis mokytojų prie dėstymo nemoka prieiti, nes neturi suvokimo apie dialektinį metodą, apie komunistų partiją, nes kalbų nemoka. Reikia būtinai suruošti kursus istorikams, biologams, konstitucijos mokytojams. Reikia sveikinti Švietimo Vadovybę, kuri panašius kursus žada suruošti. Direktoriai visko negali aprėpti, nes viso ko kontrolė sunkiai įvykdoma. Atspėsiu vargus visų direktorių, kad mokyklos aparatas perkraunamas įvairiais raštinės darbais. Lauki

nesulauki, kada pasibaigs įvairūs popierių pildymai... <...> Kliudo dažni mitingai, šaukiami įvairiomis progomis. Agitacija ir mitingai – sukelti emocijas, o perauklėti žmogų – reikalinga sistemingo apgalvoto darbo. Greitas politinių klausimų sprendimas gali atnešti tik žalos.“²³

Kaip matome, P. Gaurio pranešime buvo ir kritiškų minčių, bet jas tuojau užgoždavo liaupsės vietos komunistams ir komjaunuoliams, padėjusiems „įvesti tvarką“ jo mokykloje, kurioje anksčiau buvo „skiepijamas šovinizmas, neapykanta. Platinami buvo įvairūs atsišaukimai.“²⁴

ŠLK Vidurinių mokyklų valdybos viršininkas Petras Mikutaitis savo kalboje irgi neapsiėjo be bolševikinių šampų. Jis sakė, kad „senoji mokykla buvo buržuazinė-fašistinė“, džiaugėsi, kad iš mokymo programų „išmesta tikyba, lotynų kalba, įvesta konstitucija, sustiprintas matematikos mokymas, atitaisyta sena klaida – įvesta rusų kalba“, sakė, kad mokyklose reikia įrengti „Lenino-Stalino kampelius“, plėsti „soclenktyniavimą“²⁵. Keli direktoriai pasakojo apie savo mokyklose veikiančius komjaunuolius, pionierius, antireligines ir kitas kuopeles, mokytojų, kitų tarnautojų ir mokinių „politinius savišvietos ratelius“, kitas bolševikų ideologijos indoktrinacijos priemones. Aišku, kad tokiam viešame renginyje jie negalėjo nepabrėžti klasių ir mokyklų vadinamųjų socialistinių lenktynių svarbos. Pedagogams teko išklaudyti ir LLKJS CK atstovo Gladučio „patarimų“ ir pažadų, kad komjaunuoliai padės mokytojams auklėjimo darbe ir gausinti pionierių gretas, nes „pionieriai mūsų mokyklose beveik jokio darbo neparodo“²⁶.

Lietuvoje 1940 m. pabaigoje susiklosčiusią politinę atmosferą, kurioje teko gyventi ir veikti tuometinei visuomenei ir įvairioms jos socialinėms ir profesinėms grupėms, gerai atspindi suvažiavimo pabaigoje vykęs rezoliucijų priėmimas. Skaitomus rezoliucijų

tekstus nuolat palydėdavo organizatorių surežisuoti šūksniai ir ovacijos. Įdomu, kad 1940 m. gruodžio 8–9 d. mokyklų direktorių suvažiavimo rezoliucijos buvo skirtos J. Stalinui, LKP(b) CK, „TSRS Apsaugos Liaudies Komisarui drg. Timošenkai“, jau minėtajam J. Paleckiui ir švietimo liaudies komisarui A. Venclovai. Štai dalis J. Stalinui siųstos rezoliucijos teksto: „Už visa tai karštai dėkojame Tau, mūsų ir viso pasaulio darbo žmonių Mokytojau, ir pasižadame tą tikrąjį mokslą [„rodantį kelią į aukščiausią gėrį – Komunizmą“ – tai ankstesnio sakinio dalis. – S. B.] perduoti jaunajai kartai ir plačiosioms darbo masėms. Saugodami komunistinio mokslo šviesą, teikiama tobuliausios pasaulyje Konstitucijos ir ginamą nenugalimosios Raudonosios Armijos, mes atsilyginsime už visa Tau, Didysis Mokytojau ir jaunimo Tėve, drg. Staline.“²⁷ Kitų rezoliucijų tekstai taip pat baigėsi pompastišku J. Stalino šloviniu. Suvažiavimo baigiamajame žodyje tai dar kartą padarė valdybos viršininkas P. Mikutaitis.

Aptartame renginyje gautus nurodymus Lietuvos bendrojo lavinimo aukštesniųjų mokyklų direktoriai turėjo vienaip ar kitaip vykdyti, jais vadovautis (arba bent tai imituoti), propaguoti bolševikų idėjas tarp savo mokytojų, kuriems tiesiogiai vadovavo, ir mokinių. Vieni mokyklų vadovai tai darė neperlenkdami lazdos. Suprasdami, kad be parodomosios bolševikų partijos ir J. Stalino pašlovinimo nukentės ne tik patys, bet ir jiems pavaldūs pedagogai, jie atiduodavo minimalią duoklę bolševikų į Lietuvą atneštomis stalinizmo tradicijoms. Kiti vidurinių ir nepilnųjų vidurinių mokyklų direktoriai, nors aktyviai neperseikėjo savo mokytojų ir mokinių, kad nesugeba perprasti subolševikintų mokymo programų, bet, rodydami asmeninį pavyzdį, pernelyg įsijautė į „socialistinės mokyklos“ kūrėjų vaidmenį ir dėl to tapo karikatūriniais savo įstaigų personažais.

Tačiau buvo ir tokių mokyklų vadovų, kurie, persekiodami mokytojus ir mokinius už dalyvavimą Katalikų bažnyčios apeigose ir kitas „antisocialistines nuodėmes“, nuslydo į aiškų kolaboravimo kelią.

TOLESNIS PRADŽIOS MOKYKLŲ PEDAGOGŲ „PERAUKLĖJIMAS“

Vykdamas pradžios mokyklų mokytojų bolševikinę indoktrinaciją apskrityse buvo numatyta surengti specialius politinio ir metodinio švietimo kursus. Be to, metų pabaigoje apskrityse turėjo vykti jau anksčiau suplanuotos tradicinės mokytojų konferencijos. Išliko Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų konferencijos programos „provizorinis“ projektas. Iš pedagogams „perauklėti“ planuotų paskaitų temų prie bolševikinės indoktrinacijos labiausiai turėjo prisidėti šios: „TSRS pradžios mokykla“, „Mokytojo vaidmuo visuomeniniame politiniame darbe“, „Antireliginis auklėjimas“, „Istorija pradžios mokykloje socializmo šviesoje“²⁸. Be to, konferencijoje buvo numatytas aktyvus vietos komunistų vaidmuo.

Nežinia, kaip tai pavyko suderinti neatimant iš pedagogų daug laiko kitur, bet Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojams ir inspekcijai pasisekė vienu šūviu nušauti du zuikius. Mat kai inspektorius A. Geištoraitis paprašė leisti konferenciją surengti 1940 m. gruodžio 20–21 d.²⁹, po trijų savaitių buvo gautas Pradžios mokslo valdybos siūlymas abu renginius sujungti: „<...> kadangi žiemos atostogos pradedamos šių metų gruodžio 23 d. ir per jas numatoma apskrityse mokytojams suruošti politinio ir metodinio švietimo kursai, todėl, kad nereikėtų po kelis kartus rinktis, valdyba siūlo gruodžio 20–21 d. mokytojų konferenciją sujungti su minėtais kursais, per kuriuos bus galima rasti progos aptarti ir tarnybinius reikalus“³⁰. Aišku, kad

tikriesiems tarnybiniais reikalams ir mokinių dalykiniam lavinimui tame jungtiniame renginyje buvo skirta mažai dėmesio. Net neturint jo protokolo, galima neabejoti, kad į Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų susirinkimą atvykę svečiai komunistai ir komjaunuoliai daugiausia kalbėjo apie 1941 m. sausio 12 d. rinkimus, agitavo jaunos mokytojus stoti į komjaunimą, piktinosi, kad apskrityje mažai pionierių, ir, nuolat minėdami J. Stalino vardą, vertė pedagogus stotis ir ploti.

Vėliau pradžios mokyklų mokytojams buvo surengta daugiau ideologinio auklėjimo kursų, pasitarimų. Lietuvos mokytojų konferencijas, kursus, pasitarimus ir kitus panašius renginius, vykusius apskrityse 1940 m. pabaigoje–1941 m. pradžioje, LKP(b) vertino kaip pasiruošimą kitam švietimo sistemos įstaigų sovietizavimo etapui. Mokytojams, ideologinės prievartos akivaizdoje atsidūrusiems savotiškoje pilkojoje zonoje, teko rinktis tarp kolaboravimo, prisitaikymo (konformizmo) ar pasipriešinimo (rezistencijos).

SUAUGUSIŲJŲ MOKYMO YPATUMAI

Posovietinės Lietuvos istoriografijoje nėra išsamų darbų, skirtų vadinamajai 1940–1941 m. neraštingumo likvidavimo kampanijai. Todėl kiek plačiau panagrinėsime, kaip ji vyko Šakių apskrityje. Reikia pažymėti, kad jau iki 1940 m. sovietų okupacijos neraštingų žmonių Lietuvoje sparčiai mažėjo. Nepriklausomybės laikotarpiu veikusių liaudies universitetus ir kitus suaugusiųjų mokymo kursus administravo ir finansavo Lietuvos darbo rūmai, savivaldybės ir draugijos, o mokytojai buvo kviečiami padėti pagal savo galimybes³¹. Kitaip beraščiai ir mažaraščiai buvo mokslinami 1940 m. rudenį. Šis darbas, be kai kurių teigiamų padarinių

(ir tai tik kai kuriose vietovėse), turėjo daug karikatūrinių elementų ir vyko su neįprastu iki tol propagandiniu triukšmu, būdingu to meto bolševikinėms reformoms. ŠLK net buvo įsteigtas specialus Suaugusiųjų švietimo departamentas, kuris 1940 m. spalio mėn. virto valdyba. Propagandinis suaugusiųjų mokymo vėjus iš mokytojų atėmė daug laiko ir energijos (sudėtingomis okupacijos sąlygomis jie, ypač provincijoje, ir taip jautė įtampą dėl naujovių savo tiesioginiame darbe pradžios mokyklose).

Pirmaisiais 1940–1941 m. m. mėnesiais neraštingumo likvidavimo kampanija buvo susieta su vadinamaisiais kultūros židiniais. Sumanymas organizuoti kultūros židinius buvo dirbtinai perimtas iš Sovietų Rusijos praktikos. Iš pradžių naujosioms įstaigoms buvo numatytas ilgesnis liaudies švietimo kultūros židinio pavadinimas, bet vėliau jis buvo sutrumpintas. Kaip galima spręsti iš Suaugusiųjų švietimo įstatymui vykdyti taisyklių projekto, į kampaniją buvo numatyta įtraukti daugybę žmonių (organizatorių, mokytojų, lektorių, mokinių, kursų lankytojų), planuota įsteigti nerealistiškai daug naujų įstaigų, skirti daug lėšų. Numatytas tankus suaugusiųjų pradinių ir vidurinių mokyklų tinklas³². Planuota, kad tokiose mokyklose pradinį išsilavinimą bus galima įgyti per ketverius metus, progimnaziją baigti per dvejus, o gimnazijos kursą – per penkerius metus³³. Šis 1940 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo pradžioje paskubomis sukurtas pompastiškas projektas yra be datos ir, matyt, nebuvo patvirtintas. O gal centrinė švietimo įstaiga suvokė komunistų partijos inicijuotų pradinių užmojų nerealumą ir dėsė pradėti juos vykdyti? Tad propagandinės masinio raštingumo teorijos įgyvendinimas ėmė strigti jau 1940 m. rudenį. Siekiant paspartinti suaugusiųjų mokymo kampaniją, raštai iš ŠLK buvo siunčiami tiesiai mokytojams, paskirtiems vadovauti numatytam kultūros

židiniui, o ne per apskričių pradžios mokyklų inspekcijas. Tai buvo klaida, kuri sukėlė daug biurokratinės painiavos. Suaugusių švietimo valdyba buvo užversta visos Lietuvos kultūros židinių vadovų ir kitų mokytojų siunčiamais raštais, pareiškimais. Dalis jų pasiklysdavo valdininkų stalčiuose, atsakymai mokytojams vėluodavo. Užbėgant įvykiams už akių, reikia pasakyti, kad tik 1941 m. vasario pradžioje buvo atsisakyta suaugusiųjų švietimo įstaigėlių tiesioginio pavaldumo ŠLK ir jos buvo perduotos apskričių liaudies švietimo skyriams. Bet jau buvo pavėluota. Dauguma kultūros židinių ir suaugusiųjų kursų jau nebeveikė ar netrukus nutraukė veiklą, o kai kurie taip ir nepradėjo veikti. Per propagandinį suaugusiųjų mokymo vają pastumdėlių vietoje, kaip ir per 1917 m. bolševikų perversmo minėjimo kampaniją, atsidūrė pradžios mokyklų mokytojai. Suaugusiems mokiniams verbuoti, biurokratiniam įvairiausių sąrašų sudarinėjimui ir ataskaitų rašymui, taip pat posėdžiams su vietos komunistais jie turėjo aukoti beveik visą savo laisvalaikį, o pedagogas, paskirtas į kultūros židinio vadovo pareigas, turėjo nešti beveik nepakeliamą rūpesčių našta.

Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektorius A. Geištoraitis 1940 m. rugsėjo 18 d. pateikė „Liaudies švietimo kultūros židinių vadovų-kandidatų“ sąrašą. Jame, kaip buvo reikalaujama, nurodytas kiekvieno siūlomo asmens „rusų kalbos mokėjimo lygis“³⁴. Mat daugelyje vietovių norėta surengti rusų kalbos kursus.

Sintautų valsčiuje kultūros židinius numatyta steigti Sintautuose ir Valakbūdyje. Planuota, kad aplinkiniuose kaimuose veiks įvairaus pobūdžio kursai, jų tinklas turėjo būti labai tankus. Sintautuose naujajai įstaigai turėjo vadovauti pradžios mokyklos vedėjas Juozas Mockevičius, Valakbūdyje – Silvestras Bulota. Iš išlikusių susirašinėjimo lapų ir lapelių galima spręsti, kad didžiausių

valsčiaus pradžios mokyklų vedėjai J. Mockevičius ir S. Bulota kurį laiką net nežinojo esą paskirti viso valsčiaus suaugusiųjų mokymo vedliais. Vadinas, inspektorius A. Geištoraitis į „kultūros židinių vadovų-kandidatų“ sąrašą įtraukė kai kuriuos mokytojus jų net neįspėjęs.

Sintautų kultūros židinio vadovas J. Mockevičius jau 1940 m. rugsėjo pabaigoje pranešė apie sudarytą židinio tarybą. Pažvelgus į jos sudėtį, galima teigti, jog tai buvo labiau paties židinio vadovo priežiūros institucija. Židinio tarybos narių sąrašas – istorijos šaltinis, liudijantis ypatingą mokytojų „globą“ 1940–1941 m. Komunistų partijai šioje taryboje atstovavo Juozas Išganaitis, komjau-nimui – Jonas Antanaitis ir Elena Šuopytė, darbininkų profesinei sąjungai – Marija Riaubienė ir Feliksas Račiūnas, mokytojų profesinei sąjungai – mokytojai V. Šilerienė ir J. Kebleris. Į tarybą taip pat buvo įtraukti valsčiaus įstaigos pareigūnai – viršaitis Aleksandras Zaperiackas ir sekretorius Juozas Domeika. Tame pačiame pranešime rašoma: „Taryba jau padarė vieną posėdį, kuriame nutarė prašyti įsteigti Sintautuose valstybinės bibliotekos skyrių, organizuoti suaugusiems pr.[adinę] mokyklą ar bent kursus, politinio sąmoningumo kursus, radijo klausymosi punktą ir mokomąjį kiną.“³⁵ Tačiau Kaune dar tebeveikiantis Švietimo liaudies komisarariato Suaugusių švietimo departamentas 1940 m. spalio 9 d. iš J. Mockevičiaus vėl reikalavo (raštas Nr. 29469) „skubiai sudaryti židinio tarybą, atsiųsti ją patvirtinti, sudaryti vietoje reikalingų įstaigų planą, registruoti norinčius mokytis ir apskritai organizuoti savo rajone suaugusiųjų švietimo darbus ir informuoti apie darbo eigą Departamentą“³⁶. Maždaug tuo metu J. Mockevičius gavo ir kitą departamento raštą (Nr. 29468), datuotą ta pačia spalio 9-ąja, kuriuo patvirtinama židinio taryba³⁷. Tai rodo, kad ŠLK Suaugusių švietimo departamente buvo didžiulė

biurokratinė suirutė. Turbūt dėl jos Valakbūdyje kultūros židinio įsteigti nepavyko. Valakbūdžio mokyklos mokytojas Saliamonas Vizgirda 1940 m. spalio 15 d. raštu pranešė spalio 12 d. perimantis iš S. Bulotos Valakbūdžio kultūros židinio vadovo pareigas. Ant to ŠLK atsidūrusio rašto yra pastaba raudonu pieštuku – „nėra židinio“³⁸. Tad Valakbūdyje tebuvo įsteigti rusų kalbos kursai.

1940 m. spalio 28 d. raštu J. Mockevičius Suaugusių švietimo valdybai pranešė, kad Sintautų miestelyje veikia bendrojo lavinimo kursai ir kad iki lapkričio 5 d. devyniose vietovėse (Sintautuose, Išdaguose, Kiaulupiuose, Mockupiuose, Panoviuose, Senuosiuose Zypliuose, Vaitiekupiuose, Valakbūdyje ir Veršiuose) pradės veikti rusų kalbos kursai. Kartu prašoma instrukcijų, kaip apmokėti lektorių darbą, kitas išlaidas ir kur imti tam lėšų³⁹.

Didesnio žmonių susidomėjimo sulaukė tik bendrojo lavinimo kursai, pradėję veikti 1940 m. spalio 23 d. Buvo numatyta, kad jie truks šešis mėnesius. Mokyta lietuvių ir rusų kalbų, skaičiavimo, geografijos, gamtos pažinimo, istorijos ir dainavimo. Vadinasi, orientuotasi į pradžios mokyklos programą. Trūksta daugiau duomenų apie šiuos Sintautų kursus. Atrodo, kursantai turėjo būti šiek tiek lankę pirmuosius pradžios mokyklos skyrius. Palyginti su vaikais, jie turėjo būti mokomi paspartintai. Pamokos vyko pirmadienio, trečiadienio ir penktadienio vakarais. Bendrojo lavinimo kursų vadovas buvo pats J. Mockevičius. Jis, taip pat mokytojai J. Kebleris, Z. Počvaitienė, V. Šilerienė ir buvęs vikaras Juozas Luckus (atrodo, paskirtas mokyti dainavimo) vadinti lektoriais⁴⁰.

Statistiniai duomenys rodo, kad bendrojo lavinimo kursantų skaičius nuolat mažėjo. Iš įrašytų į pradinį sąrašą 36 žmonių 1940 m. lapkričio 5 d. buvo likę tik 30. Suaugusių švietimo departamentui pateiktose žiniuose nurodomas toks kursų lankytojų amžius: 9 – nuo

keturiolikos iki aštuoniolikos metų, 12 – nuo aštuoniolikos iki dvidešimt penkerių, kiti buvo vyresni, bet trisdešimt penkerius metus perkopusių tebuvo 2⁴¹. Neaišku, kaip kursai vyko, koks buvo jų lankomumas, kaip sekėsi lektoriams, kokie kursų rezultatai. Manytina, kad jie nesibaigė, kaip planuota, o nutrūko anksčiau. Veikiausiai kursantai nebuvo įvertinti ir negavo atitinkamų pažymėjimų. Taip manyti suteikia pagrindą 1940 m. gruodžio pabaigoje į Sintautus atsiųstas raštas, kuriame papildomai įrašyti rusų kalbos kursai ir Sintautų miestelyje, o jų „vadovu ir dėstytoju“ patvirtinta mokytoja V. Šilerienė (rusų kalbos suaugusiųsios dar turėjo mokyti J. Ūsas, O. Miščikienė, A. Černevičius ir keli nepedagogai)⁴². Tad galima manyti, kad tuo metu bendrojo lavinimo kursai Sintautuose jau nebeveikė.

Motyvacija lankyti rusų kalbos kursus buvo dar mažesnė. Iš J. Mockevičiaus pateiktų „žinių“ apie 1940 m. lapkričio 5 d. Sintautų kultūros židinio suaugusiųjų švietimo įstaigų lankytojus ir mokytojus sužinome, kad rusų kalbos kursai veikė tik keturiose vietovėse: Totorviečių mokykloje į juos buvo užsirašę 40, Valakbūdžio – 57, Senųjų Zyplių – 25 ir Panovių – 28 kursantai. Kiti planuoti penkeri kursai neminimi. Vadinasi, jie ir nepradėjo veikti arba, nebeatėjęs kursantų, nutrūko po kelių užsiėmimų. O veikiančiuose rusų kalbos kursuose lankytojų nuolat mažėjo. Šią tendenciją patvirtina Pusdešrių kaime gyvenusio lektoriaus Jono Valaičio (atrodo, ūkininko ir buvusio mokytojo) 1940 m. gruodžio mėn. pareiškimas, kuriame rašoma, kad Valakbūdyje kursų lankytojų sumažėjo nuo 60 iki 27–30⁴³.

1941 m. sausio mėn. J. Mockevičius, matyt, nespėdamas tinkamai pasirengti pradinukų vaikų pamokoms, skundėsi ir prašė pagalbininko: „Kadangi, be tiesioginių mokyklos vedėjo pareigų ir plataus visuomeninio darbo, einu ir kultūros židinio vadovo

pareigas, tai susidaro tiek darbo, kad raštinei tvarkyti turiu samdyti sekretorių. Jeigu yra galimybė, prašau leisti pasamdyti apmokamą kultūros židinio sekretorių už šimtą (100) rublių mėnesiui.⁴⁴ Į šį prašymą nebuvo atsižvelgta. Be to, iki to laiko ir papildomo darbo, ir suaugusių mokinių sumažėjo. Tad daliai mokytojų, kurie dieną mokė pradžios mokyklos vaikus, vakaroti su suaugusiais kursantais, kurių daugumai po ūkio darbų per rusų kalbos pamokas merkėsi akys, truko tik mėnesį ar kiek ilgiau. Dar galima pridurti, kad Sintautų kultūros židinio kursai naudoti ir ideologinei propagandai. Antai 1941 m. vasario 3 d., atsakydamas į Suaugusių švietimo valdybos raštą, J. Mockevičius raportavo, kad jo židinytis prieš rinkimus surengė 15 susirinkimų ir perskaitė tiek pat politinių paskaitų⁴⁵.

Kudirkos Naumiesčio kultūros židinio vadovas Karolis Pependikis (atrodo, jis nedirbo mokykloje) irgi nurodė, kuo prisidėjo prie rinkimų į SSRS Aukščiausiąją Tarybą kampanijos. 1941 m. sausio pradžioje jis rašė, kad miesto suaugusiųjų kursuose surengta 11 paskaitų, 6 „politinės paskaitos apie Stalino konstituciją“, yra 20 komjaunuolių ir 5 kandidatai jais būti, o „socialistinių kampelių nėra“⁴⁶. Tačiau po kelių savaičių K. Pependikis pranešė ne tokią džiugią žinią apie židinio kursų veiklą: 1941 m. sausio 1 d. liko tik 73 kursantai⁴⁷.

Kaimiško Būblelių valsčiaus kultūros židinių kuravo „valkomo“ sekretorius I. Plečkaitis. Tačiau ir jis, net pasinaudodamas turimais partiniais įgaliojimais, negalėjo priversti kursantų lankyti užsiėmimų. 1941 m. sausį Būblelių valsčiaus kultūros židinio vadovas Juozas Naujokaitis rašė, kad „kursų klausytojų mažėjimą galima paaiškinti šit kaip: dalis klausytojų tikėjosi greitai išmoksia ir tik dėl įdomumo išsirašę į kursus, bet lankę kelias pamokas nesiryžo toliau mokytis“⁴⁸.

Gelgaudiškio valsčiuje buvo numatyti du kultūros židiniai – Gelgaudiškyje ir Gudlaukyje⁴⁹. Gelgaudiškyje šiai vietai žmonėms neįprastai įstaigai pasiūlyta vadovauti Marijai Zubrytei, Gudlaukyje – Lydijai Radeckaitei (prie šios moters pavardės prirašyta, kad „rusų kalbą moka silpnai“⁵⁰). Gudlaukyje kultūros židinytis taip ir nebuvo įsteigtas, o Gelgaudiškio pradžios mokykloje, kaip rodo archyviniai šaltiniai, bendrojo lavinimo kursai suaugusiesiems pradėjo veikti 1940 m. spalio 15 d. Į sąrašus buvo įrašyta 150 kursantų. Pagal turimą išsimokslinimą pradžios mokyklos pavyzdžiu jie buvo paskirti į pirmą, antrą, trečią ir penktą skyrius (ketvirtas skyrius nebuvo). Lietuvių kalbos ir skaičiavimo pirmuosiuose trijuose skyriuose mokė Pranas Mozūraitis ir Antanas Kucinas. Penktąjį skyrių lietuvių kalbos turėjo mokyti Valentinas Vakauza. M. Zubrytei teko visus kursantus mokyti rusų kalbos⁵¹. Neaišku, koks buvo kursų lankomumas, nes kaimiečiams reikėjo nudirbti rudens darbus.

Pažymėtina, kad Gelgaudiškio valsčiaus kultūros židinio kursai švietimo liaudies komisaro įsakymu buvo įforminti tik 1941 m. sausio 17 d. Tad iki tol jie veikė nesant formalaus patvirtinimo. Neaišku ir kada juose prasidėjo pamokos. Kažkodėl dar 1941 m. sausio mėn. M. Zubrytė tebevadinama kandidate į kultūros židinio vadovus, nors jau tris mėnesius tą darbą dirbo (vadinasi, jai nemokėtas atlygis). Įtemptas darbas atsiliepė mokytojos sveikatai – ji prašėsi atleidžiamą iš kultūros židinio vadovo pareigų ir kartu dar rašė: „Pranešu, kad Gelgaudiškio miestely yra 7 mokytojai, kurie, be savo tiesioginio mokyklos darbo, kitų pareigų neturi. Man tenka vadovauti Jauniesiems valstiečiams, 5-kių komplektų mokyklos valdybai ir suaugusiems. Kursuose dėstau rusų kalbą, o svarbiausiai – mano nusilpnėjusi sveikata. Turiu sąnarių reumatą. Einant K. Ž. [kultūros židinio. – S. B.] vadovo pareigas, dažnai tenka nušalti, kas ypatinai

kenkia mano sveikatai ir per tai negaliu tinkamai eiti K. Ž. vadovo pareigas.“⁵²

Dar treji kursai Gelgaudiškio valsčiuje pradėjo veikti 1940 m. spalio mėn.: Maštaičių (Krušonių) mokykloje – 18 d., Pajotijo (Anapolio) mokykloje – 24 d., Šimkų mokykloje – 27 d. Atrodo, kad M. Zubrytės pateikti statistiniai kultūros židinio duomenys atitiko tikrovę (gal tik suapvalinti savo naudai), nebent juos būtų pagražinę kitų kursų lektoriai, nurodydami valsčiaus kursų vadovei didesnę kursantų skaičių. O jis kas mėnesį vis mažėjo. Gelgaudiškio miestelyje iš 150 kursantų 1940 m. lapkričio mėn. buvo likę 100, gruodžio – 50, o sausio – vos 30. Šimkų mokykloje 28 kursantų sąrašas gruodį buvo sutrumpėjęs iki 15, o sausį jų skaičius išvis nenurodytas, vadinasi, kursai žlugo. Abejotina Maštaičių (Krušonių) mokykloje veikusių kursų statistika. Nurodyta, kad iš 40 kursantų lapkritį buvo likę 30, o gruodį ir sausį – po 27. Pajotijo (Anapolio) kursų lankytojų statistika taip pat teigiama: iš spalio mėn. sudaryto 35 asmenų sąrašo lapkritį kursus dar lankė 30, gruodį ir sausį – po 25 žmones. M. Zubrytė nurodė šias svarbiausias kursantų nubyrėjimo priežastis: „1) dauguma ne darbininkai, neturi laiko lankyti ir ruošti pamokas; 2) dėl nepalankių oro sąlygų; 3) neturi kantrybės rimtesniam darbui“⁵³. Atrodo, kad į M. Zubrytės prašymą atsakymo negauta, nes po kelių savaičių suaugusiųjų mokymas nutrūko.

Gali būti, kad kultūros židinių veiklai pakenkė ir 1940 m. gruodį–1941 m. sausio pradžioje vykusį rinkimų kampanija. Apie dalyvavimą joje kultūros židinių vadovai turėjo informuoti tą pačią Suaugusiųjų švietimo valdybą. Pvz., mokytojas Vincas Dundulis, Barzdų kultūros židinio vadovas, 1941 m. sausio 28 d. pranešė, ką nuveikė bolševikinės indoktrinacijos srityje: „Priešrinkiminių susirinkimų ligi 1941.I.12 buvo 3 (tik kursuose); Politinių paskaitų 3; Kom-

jaunimo kuopelė viena (narių 5); Lenino kampelio nėra; Proletariato vadų atvaizdų yra visose klasėse po kelis; Socialistinių kampelių nėra.“⁵⁴ Beje, minėtasis LKP(b) Barzdų valsčiaus sekretorius A. Damijonaitis į kultūros židinio vadovus siūlė mokytoją Petronėlę Matulaitytę⁵⁵. Šis siūlymas ŠLK užregistruotas 1940 m. lapkričio 13 d. Bet netrukus kitu neraštingu lapeliu jis buvo atšauktas, nes mokytoja „ypatingai prieš ir spalių revoliucijos minėjimo metu labai nelegaliai nusiteikęs dabartinio vaikų auklėjimo atžvilgiu“⁵⁶. Vietoj P. Matulaitytės į židinio vadovus buvo pasiūlytas Barzdų pradžios mokyklos vedėjas V. Dundulis. Įdomu, kad rašteliuose, siunčiamuose ŠLK, A. Damijonaitis nurodo Suaugusiųjų švietimo valdybos raštus, į kuriuos jis pats atsakinėja. Vadinasi, spalio ir lapkričio mėn. suaugusiųjų mokymo ir kultūros židinio Barzdų valsčiuje organizavimo klausimus sprendė jis pats. Turbūt todėl kultūros židinyje Barzduose pradėjo veikti taip vėlai – tik 1940 m. gruodžio 12 d.⁵⁷ V. Dundulis šiai įstaigai ėmė vadovauti dar vėliau, nes pluoštas jo atsakymų Suaugusiųjų švietimo valdybai datuoti ta pačia 1941 m. sausio 28-ąja⁵⁸. Gali būti, kad V. Dundulis, kaip pradžios mokyklos vedėjas, 1940 m. spalio 4 d. nusiuntė ŠLK raštą, nurodantį sudarytos židinio tarybos sudėtį, bet tada to pedagogo kandidatūra A. Damijonaičio galėjo netenkinti. Į Barzdų kultūros židinio tarybą įėjo komunistų partijos atstovas Zigmas Jančaitis, profsąjungos atstovai Simijonas Sūnelaitis ir Juzė Zaveckienė, komjaunimo atstovai Jonas Bernota ir Magdalena Luobikytė bei „vietos tarybos“ atstovas Antanas Pranaitis⁵⁹. Aktyvų partijos vaidmenį suaugusiųjų mokymo ir indoktrinacijos kampanijoje liudija, pvz., Lekėčių „valkomo“ sekretoriaus Jančiaus raštas Suaugusiųjų švietimo valdybai, kuriuo į kultūros židinio vadovo pareigas siūlomas Lekėčių mokytojas Vladas Izokaitis⁶⁰.

Archyviniai šaltiniai ir kiti faktai patikslina istoriografiją, teigiančią, kad masinė suaugusiųjų mokslinimo kampanija prasidėjo tik 1941 m.⁶¹, ir rodo, kad jos būta jau 1940 m. rugsėjo–1941 m. sausio mėn. Tuo metu būdama chaotiška, ji tik diskreditavo sovietų valdžią. Suaugusių švietimo valdyba net nesugebėjo suregistruoti kultūros židinių ir jiems pavaldžių kursų, patvirtinti jų vadovų, dėstytojų ir lektorių. Daug painiavos buvo šias įstaigas ir įstaigėles finansuojant. Daugelis kursų ilgą laiką veikė formaliai nepatvirtinti. Todėl dalis pedagogų už darbą su suaugusiais negavo atlygio. Kita vertus, dėl atlygio ar „soclenktyniavimo“ neretai buvo išpučiamas kursų lankytojų skaičius. Dalis į kursų sąrašus įtrauktų asmenų užsiėmimuose nepasirodė, kiti juose lankėsi labai trumpai, nes turėjo nudirbti rudens darbus, tretį nenorėjo vėliais vakarais klausytis liaupsų J. Stalinui, kuriomis virto kursų užsiėmimai 1940 m. gruodį prasidėjus rinkimų kampanijai.

Archyviniai šaltiniai liudija įvairiose apskrityse buvus klastočių, atskleidžia faktus, kai buvo sumokėta už neįvykusius užsiėmimus⁶². Kultūros židinių kampanijos nesėkmę Šakių apskrityje liudija 1941 m. sausio mėn. rašytas mokytojo J. Mockevičiaus siūlymas Suaugusių švietimo valdybai: „Kadangi Jūsų nustatytas suaugusių kursų ar klasių klausytojų skaičius (25) kaimui yra per didelis ir dėl to vienus po kitų kursus tenka uždarinėti ir analfabetus palikti jų likimui, prašau skubiai pranešti, ar vis dar nepakeitėte savo nusistatymo: ar negalima organizuoti mokyklos ar kursus, kuriuose galėtų būti mažesnis klausytojų skaičius (15–20) <...>.“⁶³ Suaugusiųjų kursų padėtis atsispindi ir 1941 m. vasario 20 d. Šakių apskrities liaudies švietimo skyriaus rašte: „Švietimo skyrius dažnai gauna telefonu arba raštu pranešimus apie įvairius veikusius kursus, kurie Suaug. Šviet. Valdyboj, atrodo, buvo neįregistruoti ir kurie taip pat neturėjo formalaus ryšio

su atitinkamais kultūros židiniiais.“⁶⁴ Kad suaugusiųjų mokslinimo planai nerealūs, siekiantys masiškumo, suvokė ir švietimą kuravę centrinės įstaigos pareigūnai. Jie taip pat pastebėjo, kad daugelyje valsčių buvo bandoma pateikti pagražintas žinias ir ataskaitas. Tad neraštingumo likvidavimo kampanija pratino visuomenę klastoti statistikos duomenis, sudarė galimybę beveik nelankius pamokų gauti suaugusiųjų mokyklos išeito mokslo pažymėjimą. Iš dalies dėl šių priežasčių 1941 m. pradžioje LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimu formaliai dar tebeveikiantys kultūros židiniai tapo pavaldūs apskričių liaudies švietimo skyriams, o ne Suaugusių švietimo valdybai. Tačiau tai neišgelbėjo bolševikų ideologijos permelktos propagandinės „kultūros nešimo į mases“ kampanijos nuo nesėkmės⁶⁵. Tiesa, Šakių apskrities liaudies švietimo skyriaus vedėjas pareigas pradėjęs eiti B. Laukaitis dar bandė gelbėti padėti steigdamas naujus suaugusiųjų mokymo kursus. Daugiausia tai buvo rusų kalbos kursai. 1941 m. vasario pabaigoje B. Laukaitis pranešė Suaugusių švietimo valdybai, kad nuo kovo 1 d. prie Žvirgždaičių ir Janukiškių pradžios mokyklų (abi Žvirgždaičių valsčiuje) steigiami rusų kalbos kursai. Nurodytas bendras tų kursų lankytojų skaičius – 108. Rašoma, kad pamokas ves ne pradžios mokyklos mokytojas, o Piečiškių kaime gyvenantis 45 metų amžiaus Zigmas Jonynas, 1914 m. baigęs keturias Marijampolės gimnazijos klases ir mokėsis Dotnuvos žemės ūkio akademijoje⁶⁶. Duomenų apie tų kursų veiklą neišliko. Neaišku, ar kaimų gyventojai rado paskatą vaikščioti į pamokas, juolab kad jau artėjo pavasario darbymetis laukuose, ganiava ir kt. Kita vertus, šis pavyzdys rodo, kad 1941 m. pavasario pradžioje (greičiausiai ŠLK Pradžios ir vidurinių mokyklų valdybos iniciatyva) pradžios mokyklų mokytojus pasistengta išlaisvinti iš vakarinio darbo su suaugusiais.

Nuo 1941 m. vasario mėn. apie 1940 m. puoselėtus kultūros židinius Lietuvoje nustota kalbėti. Nauja suaugusiųjų mokslinimo ir marksistinio „auklėjimo“ kampanija turėjo prasidėti 1941 m. rudenį, bet jai ruošiantis painiavos nestigo jau ir 1941 m. gegužę. Būsimoms suaugusiųjų mokymo įstaigoms pavadinti atsirado naujadaras – „viešoji liaudies mokykla“⁶⁷. Lektoriai jau buvo vadinami „kultūrmiečiais“. 1941 m. birželio mėn. Suaugusiųjų švietimo valdybos viršininkas J. Geniušas pranešė švietimo liaudies komisarui A. Venclovai apie prasidėjusią naują beraščių ir mažaraščių registraciją. Tad mokytojai būtų turėję vaikščioti po ūkininkų sodybas kaip agitatoriai. 1941 m. birželio 25 d. buvo numatytas liaudies švietimo skyrių inspektorių suaugusiųjų švietimo reikalams (tokie etatai turbūt įsteigti 1941 m. pavasarį) suvažiavimas⁶⁸.

PRADŽIOS MOKYKLŲ INSPEKCIJOS TAPIMAS LIAUDIES ŠVIETIMO SKYRIUMI

Lietuvos švietimo sistemos struktūros sovietizavimas prisitaikant prie SSRS modelio vyko lėtai, su pertrūkiais. Tą patį galima pasakyti ir apie žemutinės grandies švietimo įstaigas prižiūrinčios Pradžios mokyklų inspekcijos reformas. Daugelyje Lietuvos apskričių tų įstaigų vadovai (inspektoriai) buvo pakeisti dar 1940 m. vasaros pabaigoje. Per trumpą laiką inspekcijos neteko 70 kompetentingų inspektorių ir jų padėjėjų (faktiškai – pavaduotojų)⁶⁹. Šakių pradžios mokyklų inspekcijos vadovas irgi buvo pakeistas. Socialistinei mokyklai netinkamą inspektorių Antaną Giedraitį-Giedrių (žinomą vaikų žurnalų redaktorių ir paminklosaugininką) pakeitė jau minėtas A. Geištoraitis, buvęs Trakų apskrities Užuguosčio pradžios mokyklos vedėjas⁷⁰. Ilgai buvo neaiškus pačios Šakių aps-

krities pradžios mokyklų inspekcijos ir jos tarnautojų likimas. Tokių švietimo įstaigų, pavaldžių ir centrinei įstaigai, ir apskričiai, reorganizacija Lietuvoje buvo derinama su provincijos valdymo sistemos pokyčiais. SSRS administraciniu modeliu paremtą įvairaus lygio vykdomųjų komitetų ir liaudies švietimo skyrių struktūrą, sąveiką, etatus LSSR Liaudies komisarų taryba patvirtino 1940 m. gruodžio viduryje⁷¹. Tačiau švietimo skyrių kūrimas miestuose, apskrityse ir valsčiuose buvo nukeltas į 1941 m. Visą 1941 m. sausį Šakiuose tebeveikė iš Nepriklausomybės laikotarpio paveldėta apskrities pradžios mokyklų inspekcija. Ji buvo panaikinta kiek vėliau nei kai kuriose kitose apskrityse⁷². Tik ŠLK Pradžios mokyklų valdybos viršininkui Vincui Žilioniui 1941 m. sausio 20 d. raštu paraginus naikinti Šakių pradžios mokyklų inspekciją⁷³, 1941 m. vasario 1 d. buvo pasirašytas aktas, kuriuo A. Geištoraitis naikinamos apskrities pradžios mokyklų inspekcijos turtą ir archyvą perdavė Šakių apskrities vykdomojo komiteto paskirtam apskrities liaudies švietimo skyriaus vedėjui Baliui Laukaičiui⁷⁴, iki tol Šakių vidurinėje mokykloje mokiusiam SSRS konstitucijos, istorijos ir vokiečių kalbos⁷⁵. A. Geištoraitis naujojoje įstaigoje buvo paliktas eiliniu inspektoriumi.

Matyt, liaudies švietimo skyriaus vedėju tikėjosi tapti ir A. Geištoraitis, stengdamasis savo viešai skelbiamomis nuostatomis ir jas pagrindžiančiais veiksmais įtikinti apskrities komunistams. Kaip rodo kai kurie iškalbingi archyviniai šaltiniai, jis, prisitaikydamas prie bolševikų reikalavimų švietimo srityje, net šiek tiek peržengė ribą, kuri skiria prisitaikymą nuo kolaboravimo. Apžvelgdami vėliau pateiktas mokyklų lankymo apyskaitas, galime teigti arba bent daryti prielaidą, kad inspektorius, vizituodamas mokyklas, jų mokytojams taikė tam tikrą prievartą, versdamas juos auklėti mokinius

pagal okupantų emisarų nurodymus. Tai vertintina kaip kolaboravimo išraiška. Be to, A. Geištoraitis anksti tapo ir aktyviu ateizmo propaguotoju. Jis, vos paskirtas apskrities pradžios mokyklų inspekcijos vadovu, grįžęs iš mokytojų suvažiavimo Kaune, ne tik bandė prisitaikyti, bet ir sąmoningai kenkė neseniai suvalstybintos Barzdų pradžios mokyklos (ją anksčiau administravo Lietuvių moterų katalikių draugija) pedagogėms. Iki 1940 m. okupacijos Barzdų privatinėje mokykloje mokytojavusių patyrusių Marijos Zaštautaitės, Teklės Spudaitės ir Apolonijos Pakėnaitės darbas buvo vertinamas gerai. Šios mokytojos Barzduose dirbo trumpai, anksčiau vaikus mokė valstybinėse mokyklose. Joms talkino (turbūt tikybos, darbelių ir namų ruošos pamokose) vienuolės Julija Česnulytė ir O. Petrušauskaitė. Mat prie mokyklos būta vaikų globos namų⁷⁶. 1940 m. rugpjūčio 20 d. inspektoriaus A. Geištoraitčio rašte Pradžios mokyklų departamentui teigiama: „Šios penkios moterys geriau tinka kitam darbui, kad ir daržams ravėti, bet ne auklėti socialistinėje dvasioj jaunąją kartą. Užtektinai yra seno raugo etatinių mokytojų tarpe, kad reiktų jo dar semti iš vienuolynų.“⁷⁷ Kaip matome, visos penkios moterys, nors jų vaidmuo Barzdų mokykloje skyrėsi, įvertintos dviem sakiniais. Trys inspektoriui neįtikusios mokytojos dar kurį laiką dirbo ir rugsėjo mėnesį, bet A. Geištoraitis, matyt, nenurimo tol, kol pedagogės parašė prašymus atleisti iš tarnybos. Gal pašalinti jas iš Barzdų jų skatino ir vietos sovietų aktyvistai, tarp kurių itin reišėsi Barzdų „valkomo“ sekretorius A. Damijonaitis⁷⁸. 1940 m. rugsėjo 30 d. A. Geištoraitis, siųsdamas Barzdų pedagogių atleidimo projektą, bolševikiškai pridūrė: „prašau departamentų mokytojų nepalikti senose vietose, nes jos per daug persisunkę religine dvasia, kuri iki šiam laikui Barzdų apylinkėje buvo viską nulėmiančiu veiksmu. Palikus Barzduose didesnį

skaičių to raugo žmonių (ten pat yra nemažai ir L. M. K. d-jos žemės ūkio mokyklos mokytojų), susidarytų gana palankios sąlygos ir toliau religinei įtakai plėstis ir tų mokytojų darbai ir pavyzdžiai mažintų marksistinių pažiūrų įtaką toje apylinkėje.“⁷⁹

Jau pradėjusio veikti Šakių liaudies švietimo skyriaus darbe nemažai pokyčių įvyko 1941 m. kovo mėnesį. Jie buvo susiję su dar viena daline ŠLK administracinės struktūros pertvarka ir funkcijų perskirstymu centrinėje švietimo įstaigoje. Tai turėjo įtakos ir mokyklų, kitų švietimo įstaigų veiklai, jų pavaldumui apskrityse. Tada, mokslo metams artėjant prie pabaigos, Pradžios mokyklų valdyba buvo sujungta su aukštesniausias bendrojo lavinimo mokyklas kuravusia valdyba. ŠLK atsiradęs jungtinis padalinys buvo pavadintas Pradžios ir vidurinių mokyklų valdyba. Jai vadovauti patikėta ne vienam iš panaikintų valdybų viršininkų (P. Mikutaičiui ar Vincui Žilioniui), bet Valerijai Čepulytei. Toks, atrodytų, vidinis lentelių ant kabinetų durų pakeitimas sukėlė tam tikrą painiavą tiek pačiame ŠLK, tiek apskričių liaudies švietimo skyriuose. Anksčiau bendrojo lavinimo aukštesniųjų mokyklų administracinė ir metodinė priežiūra priklausė ŠLK kompetencijai, o nuo 1941 m. balandžio tas mokyklas jau turėjo kontroliuoti apskrities liaudies švietimo skyrius. Per jį dabar buvo finansuojama ir Šakių vidurinės mokyklos veikla, skiriama lėšų atlyginimams, inventoriui, knygoms, remontui. Taigi 1941 m. pavasario pabaigoje ir šios mokyklos aprūpinimas jau priklausė nuo Šakių apskrities liaudies vykdomojo komiteto, kuriam buvo pavaldus apskrities liaudies švietimo skyrius, sprendimų. O buvęs Šakių vidurinės mokyklos (gimnazijos) mokytojas B. Laukaitis, tapęs neseniai atsiradusio liaudies švietimo skyriaus vedėju, savo ruožtu galėjo nemažai lemti tos mokyklos ir jos mokytojų reikalus. Tačiau nereikia pamiršti, kad pagal 1941 m.

pavasarių besiformuojančią įvairių valdymo įstaigų sąrangą ir nerašytų taisyklių tradicijas Šakių apskrityje lemiamas žodis priklausė vietos komunistų vadovams. Šaltinių stoka neleidžia vertinti, kaip B. Laukaičiui sekėsi bendrauti su Šakių „apkomu“, apskrities vykdomoju komitetu ir didesnių įgaliojimų sovietizuojant mokyklas siekiančiais vietos komjaunuoliais. Iš archyvinės medžiagos taip pat neaišku, kokių mastu Šakių apskrities liaudies švietimo skyriaus vedėjas kolaboravo su apskrities ir respublikos bolševikų valdžia. Kraštotyrinėje istoriografijoje minimi B. Laukaičio žodžiai apie 1940 m. bolševikų okupacijos perlenkimus, kuriuos įsidėmėjo jo mokiniai: „Kiekvienai neteisybei išmuša

dvylikta valanda.“⁸⁰ Tad kyla klausimas: už kokius nuopelnus „socialistinei mokyklai“ Šakių apskrities „apkomo“ sekretorius P. Oleka ir vykdomojo komiteto pirmininkas Viktoras Valaitis paskyrė B. Laukaitį liaudies švietimo skyriaus vedėju? (Galbūt B. Laukaitį su V. Valaičiu siejo asmeninė draugystė, jų abiejų polinkis į literatūrinius bandymus⁸¹?) Atsakymų į panašius klausimus ieškosime ir 1940–1941 m. m. Šakių apskrities pedagogus bandysime vertinti pasipriešinimo (rezistencijos), prisitaikymo (konformizmo) ir bendradarbiavimo su okupantais, vartojant vienokią ar kitokią prievartą prieš savo tėvynainius (kolaboravimo), kontekste baigiamojoje straipsnio dalyje.

Nuorodos

¹ *Genocidas ir rezistencija*, 2014, Nr. 1 (35), p. 7–26, Nr. 2 (36), p. 7–27.

² L. Truska, „Kolaboravimo ypatumai pirmuoju sovietmečiu“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 1 (9), p. 80–81.

³ *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2005, p. 12.

⁴ V. Tininis, „Kolaboravimo“ sąvoka Lietuvos istorijos kontekste“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 1 (9), p. 78.

⁵ V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 1999, p. 628.

⁶ V. Tininis, op. cit., p. 71.

⁷ A. Kučinskas, „Tarybiniai metai gimnazijose“, *Lietuvių archyvas*, t. 3, Kaunas, 1942, p. 143; J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999, p. 48–49; V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą*, Vilnius, 1996, p. 44.

⁸ Sąrašas mokytojų, kuriuos bolševikai nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1941 m. birželio 13 d. yra suėmę ir nužudę ar išvežę į Rusiją, *Lietuvos archyvai*, t. 2, Vilnius, 1990, p. 55.

⁹ J. Orento 1940 m. liepos 12 d. suėmimo orderis ir kratos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-13039, l. 4–6; *Lietuvos gyventojų genocidas (1939–1941)*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 611.

¹⁰ Šakių apskrities pradžios mokyklų Didžiosios Spalių Revoliucijos minėjimų aprašymai, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 245, l. 1.

¹¹ LKP(b) Šakių apskrities komiteto sekretoriaus P. Olekos ir Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus 1940 m. lapkričio 19 d. raštas, *ibid.*, b. 244, l. 19.

¹² LSSR švietimo liaudies komisaro 1941 m. lapkričio 19 d. aplinkraštis, *ibid.*, b. 191, l. 119.

¹³ ŠLK Vidurinių mokyklų valdybos 1940 m. gruodžio 20 d. aplinkraštis vidurinių ir nepilnųjų vidurinių mokyklų direktoriams, *ibid.*, b. 146, l. 10.

¹⁴ A. Kučinskas, op. cit., p. 154.

¹⁵ Laikinas ŠLK valdybų ir skyrių darbo ir sričių paskirstymas pagal LSSR Liaudies komisarų tarybos nutarimą, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 146, l. 101–102.

¹⁶ Vidurinių mokyklų valdybos 1940 m. gruodžio 19 d. pranešimas vidurinių mokyklų direktoriams, *ibid.*, l. 11.

¹⁷ LTSR ŠLK vidurinių mokyklų ir nepilnųjų vidurinių mokyklų direktorių suvažiavimo 1940 m. gruodžio 8–9 d. protokolai, *ibid.*, ap. 6, b. 424, l. 323.

¹⁸ Šakių vidurinės mokyklos tarnautojų 1940 m. gruodžio mėn. algų lapas, *ibid.*, ap. 1, b. 361, l. 89.

¹⁹ M. Liulevičienė, „Šakių gimnazijoje (1924–1944)“, *Zanavykija*, t. 2, Čikaga, 1979, p. 92.

²⁰ LTSR ŠLK vidurinių mokyklų ir nepilnųjų vidurinių mokyklų direktorių suvažiavimo 1940 m. gruodžio mėn. 8–9 d. protokolai, LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 424, l. 322.

²¹ *Ibid.*, l. 322 a. p.

- ²² Ibid., l. 323.
- ²³ Ibid., l. 323–324.
- ²⁴ Ibid., l. 324.
- ²⁵ Ibid., l. 325–326.
- ²⁶ Ibid., l. 329.
- ²⁷ Ibid., l. 330 a. p.
- ²⁸ Numatomos 1940 m. gruodžio 20 ir 21 d. Šakių apskrities pradžios mokyklų mokytojų konferencijos provizorinė programa, *ibid.*, ap. 1, b. 244, l. 17.
- ²⁹ Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus A. Geištoraičio 1940 m. lapkričio 20 d. raštas Pradžios mokyklų valdybai, *ibid.*, l. 16.
- ³⁰ Pradžios mokyklų valdybos 1940 m. gruodžio 12 d. raštas Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriui, *ibid.*, l. 13.
- ³¹ Įvairūs 1940 m. šaltiniai.
- ³² Suaugusiųjų švietimo įstatymui vykdyti taisyklės (projektas) (be datos), *ibid.*, b. 301, l. 1–3.
- ³³ Ibid.
- ³⁴ Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcijos 1940 m. rugsėjo 18 d. raštas LTSR švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo departamentui, *ibid.*, b. 314, l. 13.
- ³⁵ Sintautų kultūros židinio 1940 m. rugsėjo 29 d. pranešimas Suaugusių švietimo departamentui, *ibid.*, l. 238.
- ³⁶ LTSR švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo departamento 1940 m. spalio 9 d. raštas J. Mockevičiui, *ibid.*, l. 236.
- ³⁷ Ibid., l. 237.
- ³⁸ Valakbūdžio pradžios mokyklos 1940 m. spalio 15 d. raštas LTSR švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo departamentui, *ibid.*, l. 219.
- ³⁹ J. Mockevičiaus 1940 m. spalio 28 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 234.
- ⁴⁰ Ibid.
- ⁴¹ Žinios apie Sintautų kultūros židinio suaugusių švietimo įstaigų lankytojus ir mokytojus, *ibid.*, l. 220.
- ⁴² LTSR švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo valdybos 1940 m. gruodžio 20 d. raštas Sintautų kultūros židinio vadovui J. Mockevičiui, *ibid.*, l. 219.
- ⁴³ Lektoriaus Jono Valaičio 1940 m. gruodžio 21 (ar 2) d. pareiškimas, *ibid.*, l. 231.
- ⁴⁴ J. Mockevičiaus 1941 m. sausio 14 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 223.
- ⁴⁵ Sintautų kultūros židinio vadovo 1941 m. vasario 3 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 217.
- ⁴⁶ Kudirkos Naumiesčio kultūros židinio vadovo 1941 m. sausio 9 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 98.
- ⁴⁷ Kudirkos Naumiesčio kultūros židinio vadovo 1941 m. sausio 26 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 105.
- ⁴⁸ Būblelių v. k. židinio vadovo 1941 m. sausio 19 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 21.
- ⁴⁹ Šakių apskrities pradžios mokyklų inspekcijos 1940 m. rugsėjo 18 d. raštas Švietimo liaudies komisariato Suaugusių švietimo departamentui, *ibid.*, l. 13.
- ⁵⁰ Ibid.
- ⁵¹ Gelgaudiškio kultūros židinio vadovo M. Zubrytės 1940 m. spalio 21 d. raštas, *ibid.*, l. 38.
- ⁵² Suaugusių švietimo valdybos 1941 m. sausio 24 d. raštas Gelgaudiškio kultūros židinio vadovui kandidatui M. Zubrytei, *ibid.*, l. 23; Gelgaudiškio kultūros židinio vadovo (mokyt. M. Zubrytės) 1941 m. sausio 17 d. prašymas Suaugusių švietimo valdybos viršininkui J. Geniušui, *ibid.*, l. 40.
- ⁵³ Gelgaudiškio kultūros židinio vadovo 1941 m. sausio 17 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 36.
- ⁵⁴ Barzdų kultūros židinio vadovo 1941 m. sausio 28 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 2.
- ⁵⁵ Barzdų valkomo sekretoriaus A. Damijonaičio raštas Suaugusių švietimo valdybai (be datos), *ibid.*, l. 10.
- ⁵⁶ Ibid., l. 11.
- ⁵⁷ Barzdų kultūros židinio vadovo 1941 m. sausio 28 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 3.
- ⁵⁸ Ibid., l. 2–6.
- ⁵⁹ 1940 m. spalio 4 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 7.
- ⁶⁰ Lekėčių komunistų partijos komiteto 1940 m. spalio 31 d. pranešimas L.T.S.R. Švietimo Liaudės Komisarjatas. Suaugusių švietimo vaildyba (taip dokumente. – S. B.), *ibid.*, b. 314, l. 166.
- ⁶¹ V. Kašauskienė, *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*, Vilnius, 2002, p. 51.
- ⁶² LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 314, l. 360.
- ⁶³ Sintautų kultūros židinio 1941 m. sausio 14 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, l. 230.
- ⁶⁴ Šakių apskrities švietimo skyriaus 1941 m. vasario 20 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, b. 360, l. 230.
- ⁶⁵ 1941 m. sausio 17 d. raštas Suaugusių švietimo valdybai, *ibid.*, b. 314, l. 36.

⁶⁶ Šakių apskrities liaudies švietimo skyriaus vedėjo 1941 m. vasario 28 d. raštas Suaugusiųjų švietimo valdybai, *ibid.*, b. 360, l. 4.

⁶⁷ 1941 m. birželio 1 d. informacija, *ibid.*, b. 381, l. 54.

⁶⁸ Suaugusiųjų švietimo valdybos viršininko 1941 m. birželio mėn. švietimo liaudies komisariui referuojami raštai, *ibid.*, b. 374, l. 1–4.

⁶⁹ Švietimo liaudies komisariato veikla 1940. VI.15–1941.III.1, *ibid.*, ap. 6, b. 47a, l. 5.

⁷⁰ „Užguosčio mokykla laiko tėkmėje“, *Gyvenimas*, 2014, sausio 24.

⁷¹ LTSR Liaudies komisarų tarybos 1940 m. gruodžio 19 d. raštas, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 189, l. 7.

⁷² LTSR švietimo liaudies komisaro 1941 m. sausio 8 d. raštas Alytaus apskrities vykdomajam komitetui, *ibid.*, b. 288, l. 2.

⁷³ LTSR švietimo liaudies komisariato Pradžios mokyklų valdybos 1941 m. sausio 20 d. raštas, *ibid.*, b. 225, l. 7.

⁷⁴ 1941 m. vasario 1 d. perdavimo–priėmimo aktas, *ibid.*, b. 246, l. 69.

⁷⁵ Šakių vidurinės mokyklos tarnautojų 1940 m. gruodžio mėnesio algų lapas, *ibid.*, b. 361, l. 89.

⁷⁶ R. Kudirka, *Barzdai*, Marijampolė, 1998, p. 86.

⁷⁷ Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus 1940 m. rugpjūčio 21 d. raštas Pradžios mokyklų departamentui, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 244, l. 46.

⁷⁸ Barzdų valkomo sekretoriaus A. Damijonaičio raštas Suaugusiųjų švietimo valdybai (be datos), *ibid.*, b. 314, l. 10.

⁷⁹ Šakių apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus 1940 m. rugpjūčio 21 d. raštas Pradžios mokyklų departamentui, *ibid.*, l. 40.

⁸⁰ B. Kondratas, *Kūrėjų pėdsakais*, Vilnius, 2004, p. 178.

⁸¹ *Ibid.*, p. 163, 178.

Gauta 2015 04 07
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius